

Lanseloet van Denemarken

en

De heks

in hedendaags Nederlands

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur

Hoofts Granida in hedendaags Nederlands, P.C. Hooft Granida

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

[www.lovematches.nl](http://www lovematches.nl)

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Lanseloet van Denemarken

en

De heks

in hedendaags Nederlands

Een verkrachter of een verleider?

Met een uitgebreide toelichting

Brave New Books
Amsterdam
2022

Voor jou

1ste druk 2020

2de, herziene en uitgebreide druk 2022

Copyright © 2022 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag 1ste druk: Get Digital – Silvio van Ginkel

Vormgeving en omslag 2de druk: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464656329

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de lage landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Lanseloet van Denemarken, Die hexe, abele spelen, klucht, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	11
De abele spelen	11
Hoofse liefde	12
Hulthems handschrift	15
Lanseloet van Denemarken	15
Vertalingen	16
Bronnen	16
Rijm	19
Samenvatting van <i>Lanseloet van Denemarken</i>	19
Thematiek en motieven	21
Personages	23
Plaats	29
Tijd	30
Handeling	31
Hoofse kenmerken	31
Verkrachting of verleiding?	32
<i>Sonder danc in vs. 344</i>	33
Tekstanalyse	35
Conclusie	41
Lanseloets versiertechnieken	42
Lanseloet als verleider	44
Sanderijn als verleidster	44
Galiëne als verleidster	45
Blanchefleur als verleidster	46
Ysabele als verleidster	47
Relatie met moderne vorstenhuizen	48
Klucht	49
Samenvatting en bespreking van <i>De heks</i>	50
Samenvatting van <i>De heks</i>	51
Toelichting	52
Toverij	57
Moraal	58
Afbeeldingen	60
NOTEN	65
BIBLIOGRAFIE	67
Uitgaven van <i>Lanseloet van Denemerken</i> en <i>Die hexe</i>	67
Middelnederlandse woordenboeken	68

Overige literatuur	69
LANSELOET VAN DENEMARKEN IN HEDENDAAGS	
NEDERLANDS	79
Lanseloet van Denemarken, Een abel spel	81
Personages	83
Een abel spel van Lanseloet van Denemarken	85
Proloog	85
Eerste tafereel, in Denemarken.....	85
Tweede tafereel, in Afrika	92
Derde tafereel, in Denemarken	95
Vierde tafereel, in Afrika	97
Vijfde tafereel, in Denemarken	102
Epiloog	104
DE HEKS IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	105
De heks, Een klucht	107
Personages	109
Hier begint de klucht	111
BIJLAGE.....	115
Recensies	115

WOORD VOORAF

Lanseloet van Denemarken vind ik een fascinerend toneelstuk over de liefde. Enkele loftuitingen van literatuurwetenschappers zijn: 'Lanseloet en Sanderijn zijn voortreffelijk gebeeld als de gecompliceerde wezens die mensen zijn', 'zeer "moderne" psychologie uit de 14e eeuw', 'de dichter heeft ons voor zijn tijd een meesterwerk geschonken' en 'de parel en het juweel van onze middeleeuwse letterkunde'. Op de middelbare school vroeg ik me al af of Lanseloet Sanderijn verleidt of verkracht, temeer omdat die vraag opgeworpen wordt in de uitgave van Rob Roemans en Hilda van Assche. Tijdens mijn studie Nederlandse taal- en letterkunde werden *Lanseloet van Denemerken* en de overige drie abele spelen diepgaander behandeld, maar de vraag of er sprake is van verleiding of verkrachting, kwam niet aan de orde. Daarom besloot ik het te gaan uitzoeken. In deze uitgave ga ik uitgebreid in op deze kwestie.

De taal van de *Lanseloet van Denemerken* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en was opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ofte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) en met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende

voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): ‘Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?’

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst af te drukken. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze toneelstukken en de Middelnederlandse woordenboeken in de ‘Bibliografie’, met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). De oorspronkelijke tekst heb ik niet afgedrukt omdat deze uitgave bedoeld is om de *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* in hedendaags Nederlands weer te geven. In de toelichting citeer ik af en toe Middelnederlandse passages, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de Middelnederlandse tekst van *Lanseloet van Denemerken* ook lezen, dan kun je onder andere terecht bij de uitgave van prof. dr. Hans van Dijk. Die bestaat zelfs als e-boek, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. De Middelnederlandse tekst is ook met Google makkelijk vinden. *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* in het Middelnederlands zijn op de volgende webpagina’s te vinden:

- https://dbnl.nl/arch/_lan001gste01_01/pag/_lan001gste01_01.pdf (*Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe*, met annotaties)
- https://dbnl.nl/arch/_lan001lans02_01/pag/_lan001lans02_01.pdf (*Lanseloet van Denemerken*, met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/_lan001lans01_01/_lan001lans01_01_0001.php (*Lanseloet van Denemerken*, zonder annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/hoff004hora01_01/hoff004hora01_01_0249.php (*Lanseloet van Denemerken*, zonder annotaties)

- https://www.dbnl.org/tekst/_hul001hvan01_01/_hul001hvan01_01_0021.php (*Die hexe*, met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/leen006midd01_01/_leen006midd01_01_0019.php (*Die hexe*, met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_hex001hexe01_01/_hex001hexe01_01_0001.php (*Die hexe*, zonder annotaties)

Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

Vertalen is interpreteren. In de *Lanseloet van Denemerken* gaat het vooral om de interpretatie van ‘sonder danc’ in versregel 344. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. In versregel 232 belooft Lanseloet zijn moeder iets ‘bi sente Symoen’ (= bij de heilige Simon). Er zijn meerdere heiligen met de naam Simon, maar waarschijnlijk wordt Simon de Zeloot bedoeld. Hij was een van de twaalf apostelen van Jezus Christus. Zijn naam wordt in versregel 232 als krachtterm gebruikt en naar alle waarschijnlijkheid is zijn naam gekozen vanwege het rijm. Daar komt nog bij dat Simon de Zeloot erg onbekend is en we weinig meer over hem weten dan zijn naam. Daarom heb ik zijn naam weggelaten en vervangen door ‘op mijn woord van eer’.

Wat interpreteren betreft, ik ben heel wat interpretaties tegengekomen van de *Lanseloet van Denemarken*. Vgl. Willem Kuiper (2001, p. 108): ‘[...] hedendaagse onderzoekers verschillen zeer van mening over hoe het spel te interpreteren.’ Sommige interpretaties vind ik erg – excusez le mot – verbeeldingsvol. Ik zal niet verklappen welke ik bedoel, want ik wil niemand voor het hoofd stoten, zeker mijn vakgenoten niet. (Een enkele keer komt het voor dat zij elkaar met minder vriendelijke woorden in de haren vliegen.) Als ik zo’n fantasierijke interpretatie lees, vraag ik me altijd af of de auteur zijn werk zo bedoeld heeft of dat de interpretator zich schuldig maakt aan hineininterpreteren dan wel kapotinterpreteren. Over de vergezochte interpretaties van zijn gedichten heb ik een dichter weleens horen zeggen: ‘Leraren weten er meer uit te halen dan ik erin heb gelegd’ of woorden van gelijke strekking. Voor mij is literatuur lezen vooral genieten. Literatuur is een weldaad voor de mens. Daarnaast leer ik in meerdere opzichten veel van literatuur.

Vaak zijn meerdere interpretaties mogelijk. In dat geval vind ik een goede argumentatie belangrijker dan de vraag wie gelijk heeft, zo daar al sprake van kan zijn.

Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Dit boek had ik eigenlijk pas in 2021 of 2022 willen schrijven, maar door de coronacrisis was ik noodgedwongen veel thuis. Helaas waren het P.C. Hoofthuis, waarin de bibliotheek van de faculteit der letteren (o.a. neerlandistiek) is gevestigd, en de hoofdbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam gesloten, maar gelukkig kon ik veel literatuur op www.dbnl.nl vinden en ook het MNW kon ik op internet raadplegen. En prof. dr. Bart Besamusca was zo vriendelijk om mij zijn buitengewoon interessant en verhelderend artikel over *amor hereos* (Besamusca 1994) te mailen.

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, mei 2020

Deze 2de druk heb ik volledig herzien en uitgebreid.

Robert Castermans
Amsterdam, oktober 2022

INLEIDING

De abele spelen

Er zijn vier abele spelen: *Lanseloet van Denemerken*, *Gloriant*, *Esmoreit* en *Vanden winter ende vanden somer*. We weten niet wanneer de abele spelen ontstaan zijn. Het woord *abel* betekent ‘kunstig’, ‘verheven’, ‘fraai’. Het kan afgeleid zijn van het Latijnse woord *habilis*, ‘vernuftig’. De Dikke Van Dale geeft als omschrijving van *abel* ‘bevallig’. Mogelijk zijn de woorden *abel spel* een verschrijving van *tafelspel*. Dus *tafelspel* < *tavelspel* < *tavel spel* < *tabel spel* < (*da*)*tabel spel* < *een abel spel* (Duinhoven 1977, p. 194). Ook over het auteurschap tasten we in het duister. Het kan dat alle vier de abele spelen door dezelfde auteur zijn geschreven, maar het is iets aannemelijker dat er meerdere auteurs in het spel zijn.

De abele spelen zijn wereldlijk, profaan ofwel seculier toneel. Over de oorsprong hiervan is veel gespeculeerd. Sommigen denken dat wereldlijk toneel uit religieus toneel is voortgekomen, maar volgens Johan Nowé (2000, p. 170) kan profaan toneel niet uit religieus toneel verklaard worden en Claudia Jussen (2013, p. 31-32) stelt dat het geestelijke toneel later ontstond dan het wereldlijke toneel. Voorbeelden van godsdienstig toneel zijn mysteriespelen (bijv. *Die eerste bliscap van Maria*), mirakelspelen (bijv. *Mariken van Nieumeghen*¹) en moraliteiten (bijv. *Den spiegel der salicheit van elckerlijc*²). Het is zeer wel mogelijk dat het wereldlijk toneel los van het kerkelijk toneel is ontstaan. De mens heeft immers altijd de behoefte gevoeld om dingen uit te beelden door middel van gebaren en woorden. In de klassieke oudheid bestonden er al toneelspelen. Uiteraard kunnen profaan en religieus toneel elkaar wel beïnvloeden hebben.

Het is een hypothese dat wereldlijk toneel is ontstaan uit sproken en boerden. Een sproke is een kort verhalend gedicht met didactische inslag van ongeveer 200 regels. Sprokendichters waren reizende woord- en voordrachtskunstenaars in de Nederlandse taal. De stap van vertellen naar vertonen, van voordracht naar opvoering was maar klein. Door de sproken en boerden te declameren met sterke mimiek, weidse gebaren en grappige stembuiging konden de sprokensprekers de humor nog meer tot zijn recht laten komen en brachten zij in feite eenmanstoneel op de planken. Mogelijk gebruikten ze ook attributen. In de theatrale uitbeelding kwamen de sproken en boerden pas echt tot leven. Waarschijnlijk werden sproken en boerden later gedramatiseerd door meerdere acteurs. De rollen werden dus verdeeld en elk personage werd door een acteur

gespeeld. Boerden zijn een subtype van sproken. Een boerde is een kort, paarsgewijs rijmend verhaal van zo'n 175 regels bedoeld om het publiek te laten lachen. De dramatisering van een boerde leidde tot de sotternie, aldus de hypothese.

De abele spelen worden ook wel gedramatiseerde ridderromans of ridderlijk toneel genoemd. *Lanseloet van Denemerken*, *Gloriant* en *Esmoreit* gaan over de hoofse liefde en worden getypeerd als de romantische abele spelen. Centraal staat dan ook steeds een liefdespaar: Lanseloet en Sanderijn, Gloriant en Florentijn, Esmoreit en Damiët. Anders dan Lanseloet worden Gloriant en Esmoreit op het eind verenigd met hun geliefde. Het abele spel *Vanden winter ende vanden somer* is een allegorisch toneelstuk en gaat ook over de liefde. De hoofdfiguren Winter en Zomer zijn verwickeld in een discussie over de vraag welk jaargetijde het meeste betekent voor de liefde. De zomer die zwoele gevoelens opwekt of de winter die de behoefte aan lichamelijke warmte oproept?

Hoofse liefde

De inhoud en de sfeer van de abele spelen zijn ontleend aan de hoofse ridderepiek. De Britse of Arthurromans gaan over de legendarische koning Arthur van Brittannië en de ridders van de Tafelronde. In deze Arthurromans wordt de vrouw op een voetstuk geplaatst. De bewondering van een edelman of ridder voor een onbereikbare, vaak gehuwde, vrouw wordt de hoofse liefde of hoofse minne genoemd.³ Meestal is die liefde platonisch. De ridder verricht vele heldendaden om het hart van de vrouw te veroveren. Het woord *hoofs* betekent 'van het hof', 'zoals aan het hof gebruikelijk is'. Wij kennen ook het woord *heus* voor 'wellevend', dat eveneens afgeleid is van *hof*. Het tegenovergestelde werd in de middeleeuwen *dorper* (ongemanierd) genoemd. Een *dorper* is een ongemanierd mens en dit woord is een vertaling van het Franse *vilain*, dat afgeleid is van het Latijnse *villanus* (boer). De Frankische ridderromans of Karelromans gaan over de Frankische ridderwereld en Karel de Grote. De ridder is een krijgsman en de vrouw speelt een ondergeschikte rol. Er is geen sprake van verering van de vrouw. Vaak wordt de vrouw onhoffelijk behandeld. Zij wordt bijvoorbeeld uitgehuwelijkt in plaats van dat een ridder naar haar hand dingt. Daarom worden de Karelromans ook wel voorhoofse romans genoemd, maar op die term is kritiek, omdat veel personages in Karelromans zich hoofs gedragen, terwijl in de Arthurromans, die behoren tot de hoofse romans, ook onhoofs gedrag voorkomt.

De hoofse liefde is ontstaan rond 1100 aan de adellijke hoven in Zuid-Frankrijk waar Occitaans (*langue d'oc*) gesproken werd. Daar werd deze liefdesconceptie in poëtische teksten op muziek gezet en